

EĞİTİM HAKKI İLE İLİŞKİLİ TEMEL KAVRAMLAR¹

¹Bu konu ile ilgili daha fazla bilgi için yazarın/yazarların aşağıda verilen eserine/eserlerine bakılabilir:

Karaman-Kepenekci, Y. (2014b) *EĐitimciler İçin İnsan Hakları ve Vatandaşlık* (2. Baskı), Ankara: Siyasal Kitabevi.

Aşağıda, eğitim hakkı ile ilişkili olan hak, özgürlük, ödev, insan hakları ve temel haklar ve özgürlükler ve eğitim hakkı kavramları tartışılmıştır. Eğitim kavramı ise bir önceki bölümde ele alındığı için bu bölümde bu kavrama tekrar yer verilmemiştir.

A. Hak Kavramı

Hukuk tarafından kişilere tanınmış olan çıkarı “hak” denir (Gözübüyük, 1993). Öyleyse, her çıkarın hak olmadığı; ama her hakkın hukuk tarafından korunan bir çıkar olduğu söylenebilir. Haklar zamana ve topluma göre değişiklik gösterir. Bir toplumda daha önce hak olan bir durum, daha sonra hukuk kuralları ile kaldırılabilir ve hak olmaktan çıkabilir. Bu durumun tersi de olabilir ve daha önce hak olmayan bir durum yeni hukuk kuralları ile hak olarak benimsenebilir. Kısaca, toplumsal ve siyasal gelişmeler yeni hukuksal düzenlemeleri ve dolayısıyla yeni hakları gerekli kılabilir (Çeçen, 1995).

Haklar, “özel haklar” ve “kamu hakları” olarak iki alt gruba ayrılır. Özel hukuk tarafından hak sahibine tanınan hukuksal çıkarlar “özel haklar”; kamu hukukundan doğan ve vatandaşların devlete karşı sahip olduğu hukuksal çıkarlar ise “kamu hakları” olarak tanımlanabilir (Bilge, 1986; Gözübüyük, 1993; Öztan, 2002). Özel haklar ile kamu hakları arasındaki farklar şu şekilde özetlenebilir (Bilge, 1986; Gözübüyük, 1993; Öztan, 2002):

- Özel hak sahibinin karşısında kural olarak bir yükümlü bulunur. Hak sahibi istediği takdirde, yükümlü de buna uymak zorundadır. Buna karşılık kamu haklarının karşısında her zaman hukuk tarafından zorlanabilen bir yükümlü yoktur. Kimi kamu haklarının yükümlüsü devlettir. Devletin yükümlülüğü de elindeki imkânlarla sınırlıdır.

- Özel haklardan yararlanma yönünden, bireyler arasında eşitlik vardır. Bu açıdan bireyler arasında herhangi bir ayırım yapılmaz. Kamu haklarından yararlanmada ise bireyler arasında her zaman tam bir eşitlik olmayabilir. Öğrenim durumuna ve yaşa göre kamu hakları birtakım kayıt ve koşullara tabi tutulmaktadır. Örneğin, seçme hakkına sahip olabilmek için belli bir yaşa gelmek gerekir. Ancak, burada da aynı nitelikte ve aynı koşullarda olanlar arasında eşitlik aranır.

• Özel haklardan yalnız vatandaşlar değil, yabancılar da yararlanır. Oysa kamu haklarının bir bölümü yalnız vatandaşlara özgüdür.

Özel haklar nitelikleri, konuları, hukuksal etkileri, devredilebilmeleri ve elde edilmeleri yönünden çeşitli sınıflamalara tabi tutulmuştur. Bu haklara birinci derece haklar-ikinci derece haklar; malvarlığı hakları-kişi varlığı hakları; yenilik doğuran haklar-yenilik doğurmayan haklar; kişiye bağlı haklar-kişiye bağlı olmayan haklar ve doğrudan haklar-dolaylı haklar örnek olarak verilebilir. Kamu hakları, kişilerin toplumla ilişkilerini düzenleyen kurallardan doğar; bu haklar oluşum ve gelişim halindedir. Hatta devlet karşısında kişilerin hangi haklara sahip olabilecekleri konusu hala tartışılmaktadır. Kamu haklarını da “özel nitelikli kamu hakları” ve “genel nitelikli kamu hakları” olarak sınıflamak mümkündür (Bilge, 1986; Gözübüyük, 1993; Öztan, 2002).Özel nitelikli kamu hakları, belli kişilerin kamu kuruluşları ile olan hukuksal ilişkilerini düzenleyen kamu haklarıdır. Örneğin, memurun aylık hakkı ya da yıllık izin hakkı gibi. Bu hakların özellikleri, elde edilme koşulları ve kaybedilme koşulları kanunlarda öngörülmüştür ve tarafların iradelerinden bağımsızdır. Genel nitelikli kamu hakları, kamu kuruluşları ile hukuken bir ilişki içinde bulunma koşulu aranmadan, genel olarak kişilere sağlanan kimi hukuksal yetkilerdir. Genel nitelikli kamu haklarına “Temel Haklar ve Özgürlükler” ya da “Kamu Özgürlükleri” de denir.

B. Özgürlük Kavramı

Özgürlük, çok eski zamanlardan beri insanların düşüncelerinde yer alan kavramlardan biri olmuştur. Ancak bütün uğraşlara karşın üzerinde anlaşmaya varılmış bir özgürlük tanımı ortaya konamamıştır. Bu durumun nedeni Kapani'ye göre (1981), özgürlüğün çok yönlü, soyut ve öznel bir kavram olmasında yatar.

Değişik özgürlük tanımlarından örnekler vermek gerekirse, 1789 Fransız İnsan ve Vatandaş Hakları Bildirgesi'ne göre özgürlük, "Başkasına zarar vermeyen her şeyi yapabilmektir". Bu tanım, "başkasına zarar vermemek ne demektir?", "neyin zararlı, neyin zararsız olduğu hangi ölçüte göre, nasıl saptanacaktır?" gibi soruları da beraberinde getirmektedir. Montesquieu'ye göre özgürlük, "Kanunların izin verdiği her şeyi yapabilme hakkı"dır. Burada da akla "ya kanunlar hiçbir şeye izin vermez ya da yalnızca çok az şeye izin verirse ne olacak?" sorusu gelmektedir. Montesquieu, bu tanımıyla, kuşkusuz hukukun üstünlüğü olmadıkça bir özgürlük düzeninin kurulamayacağını anlatmak istemiştir (Kapani, 1981). 19. yüzyıl Alman hukukçularından Georg Jellinek'e göre özgürlükler, "negatif statü hakları", "pozitif statü hakları" ve "aktif statü hakları" olarak üçe ayrılarak incelenebilir (Kapani, 1981; Akın, 1980).

Mustafa Kemal Atatürk'ün ortaokul ve öğretmen okulu öğrencileri için 1931 yılında Afet İnan ve Recep Peker'e yazdırmış olduğu "Vatandaş İçin Medeni Bilgiler" adlı ders kitabında özgürlük şu biçimde tanımlanmıştır (Ozankaya, 2001):

Özgürlük insanın düşündüğünü ve dilediğini kesinlikle yapabilmesidir. Bu tanım, özgürlük sözcüğünün en geniş anlamıdır. İnsanlar bu anlamda özgürlüğe hiçbir zaman sahip olamamışlardır ve olamazlar. Çünkü bilindiği üzere insan doğanın yaratığıdır. Doğanın kendisi bile salt biçimde özgür

değildir; evrenin kanunlarına bağımlıdır. Bu nedenle insan ilk önce doğa içinde, doğanın kanunlarına, koşullarına, nedenlerine, etkenlerine bağlıdır... Kişi hakları görüşünün temeli şöyle kuruldu: Her türlü hakkın kökeni bireydir. Çünkü gerçekte özgür ve sorumlu olan yaratık yalnız insandır...

Bütün bu açıklamalardan sonra özgürlük “herhangi bir kısıtlamaya, zorlamaya bağlı olmaksızın düşünme ya da davranma, herhangi bir koşula bağlı olmama, her türlü dış etkiden bağımsız olarak insanın kendi isteğine, düşüncesine dayanarak karar vermesi durumu” olarak tanımlanabilir. Dikkat edilirse bu tanım, aynı zamanda “serbestlik” sözcüğünün de karşılığıdır. Kişinin hiçbir zorlamaya bağlı kalmadan dilediği gibi davranması durumunun gerçek anlamda bir özgürlük olup olmadığı ise, üzerinde uzun tartışmaların yapılacağı bir konudur(Mumcu, 1994).

Kuşkusuz, felsefi bir kavram olarak özgürlük, yukarıda da görüldüğü gibi, çeşitli biçimlerde tanımlanabilir. Ama hem kişi hem de toplum düzeni açısından özgürlüğün somutlaşması gerekir ki bu somutlaşma da ancak özgürlüğü hukuksal bir tanıma kavuşturma ile yapılabilir. Bilindiği üzere, özgürlük kişinin iç dünyasında kaldığı sürece hukukun dışındadır. Özgürlük, ancak toplumun diğer üyelerine yansıdığı anda hukukun konusu durumuna gelir. Türk anayasa hukuku açısından da özgürlük bir haktır (Sencer, 1992).

Hiçbir zaman, hiçbir toplumda sınırsız özgürlüğün olamayacağı, sınırsız özgürlüğün anarşi ve özgürlüğün olmadığı bir toplumu doğuracağı şüphesizdir. Öyleyse bir toplumda özgürlüklerin var olabilmeleri ve kişiler açısından pratik bir değer ifade edebilmeleri için sınırlarının belirlenmesi gerekir. Demokratik hukuk devletlerinde genel olarak eskiden beri kabul edilmiş olan temel kural gereği, özgürlüklerin sınırlandırılması “yasama organı” tarafından “kanun” ile yapılmalıdır. Siyasal iktidarın kaynağı halkta olduğuna göre ve yasama organı da halkı temsil ettiğine göre sınırlama yetkisini kullanacak en uygun otoritenin yasama organı

olduğu konusunda şüphe yoktur. Sınırlamanın kanun ile yapılmasının altında yatan temel gerekçelerden biri, kanunların yasama organında açık görüşme ve tartışma yöntemiyle hazırlanıyor ve böylece kamuoyunun denetimi altında çıkıyor olması olmasıdır. Diğer gerekçe ise, kanunların herkes için genel kurallar koyması, dolayısıyla sınırlamaların objektif olmasıdır (Kapani, 1981).

Devletin ve toplumun güvenliği bakımından büyük bir tehlike oluşturan savaş hali, savaş tehlikesinin baş göstermesi, ayaklanma ve iç kargaşa gibi bunalım dönemlerinde, tehlikenin ortadan kaldırılması için hızlı kararların alınması gerekebilir. Yasama organı ağır işlediğinden zamanında belirtilen durumlar için gerekli önlemlerin alınması zorlaşabilir. Hızla değışen olayları yakından izlemek için hızlı karar almak imkânına sahip bulunan yürütme organı, olağanüstü dönemlerde yetkilerini genişletme yoluna başvurulabilir. Olađanüstü dönemlerde bireylerden de bazı fedakârlıklarda bulunmaları, yükümlülükler yüklenmeleri istenebilir. Diğer bir deyişle kişilerin hak ve özgürlüklerinin bir kısmı karşılaşılan tehlikenin büyüklüğüne göre daha çok sınırlandırılabilir, hatta durdurulabilir. Ancak demokratik hukuk devletlerinde, olağanüstü hal rejimi de sonuç olarak bir hukuk rejimidir; yürütme organına tanının geniş yetkiler, ona kayıtsız ve denetimsiz olarak her istediğini yapabilme imkânını vermez (Kapani, 1981).

C. Ödev Kavramı

Hak ve ödev, birbiri ile yakın ilişki halinde olan kavramlardır. Hakların olmadığı bir yerde ödevlerden, ödevlerin olmadığı bir yerde ise haklardan söz etmek çok zordur. Ödev, bir hakkın ya da özgürlüğün sınırlandırılması sonucu oluşan hukuksal durumdur. Türkiye’de vatandaşlar, Anayasa ile tanınmış hak ve özgürlükleri ihlal etmemek ödeviyle de yükümlüdür. Ödev, genellikle yükümlülük ve sorumluluk kavramları ile eş anlamlı olarak kullanılmaktadır. Sorumluluk ise, en kısa şekilde, kişinin kendi davranışlarının sonucunu üstlenmesi şeklinde tanımlanabilir. İnsan, davranışlarının hesabını önce kendisine, sonra diğer insanlara verebilmelidir. Hak sahibi olmak, başkalarına karşı sorumlu olmayı da beraberinde getirir. Başka bir deyişle, haklar, bireylerin içinde buldukları topluma karşı ödevlerini de içerir (Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi, m. 29/1). Vatandaşlar hak ve özgürlüklerini kullanırken, başka insanların hak ve özgürlüklerine de saygı göstermek zorundadır (Gülmez, 2001). Hak ve ödev kavramlarının taşıdığı anlamlar göz önüne alındığında, her ikisine de eşit derecede önem vermenin gerektiği söylenebilir.

Anayasanın 12. maddesine göre, her hak ve özgürlük bir ödev içerir. Anayasanın 40. maddesine göre de Anayasa ile tanınmış hak ve özgürlükleri ihlal edilen herkes yetkili makama geciktirilmeden başvurma olanağının sağlanması hakkına sahiptir. Bu hükme göre, kimsenin hak ve özgürlükleri ihlal edilemez. Bu bir ödevdir. Herkes, anayasanın koyduğu hak ve özgürlüklerden yararlanmak, onları korumak ödeviyle yükümlüdür.

D. İnsan Hakları Kavramı

İnsanlığın belli bir gelişme çağında, teorik olarak bütün insanlara tanınması gereken ideal haklar listesine (Kapani, 1981) veya insanın sadece insan olması nedeniyle doğuştan sahip olması gereken, insanın kişiliğini ve değerini korumayı ve geliştirmeyi amaçlayan üstün ve evrensel ilke ve kurallar bütününe (Akıllıoğlu, 1995; Gülmez, 2001) “insan hakları” denir. İnsan hakları, insan onurunu güvenceye alan haklardır (Gülmez, 2001). Bu tanımlardan da anlaşılacağı üzere insan hakları ideal hukukun ürünüdür. İnsan hakları kavramı daha çok uluslararası hukuk alanında kullanılmaktadır.

İnsan hakları, aşağıda da kısaca açıklandığı gibi, “evrensel”, “kişisel”, “dokunulmaz” ve “devredilmez” haklardır (Akıllıoğlu, 1995; Reisoğlu, 2001):

- İnsan haklarının yer, zaman ve içerik açısından değişmez değerler taşımasına “*evrensellik*”;
- Akıl, vicdan, onur ve saygınlık sahibi, ahlaki seçimler yapabilen ve serbestçe davranabilen varlıklar olmaları nedeniyle insanların hak sahibi olmalarına “*kişisellik (bireysellik)*”;
- Başta yaşam olmak üzere insanların tüm haklarının kutsal olarak kabul edilmesine ve devletin bunlara karışmamasına “*dokunulmazlık*”;
- Kişilerin insan haklarından vazgeçmesinin mümkün olmamasına “*devredilmezlik (vazgeçilmezlik)*” denir.

E. Temel Haklar ve Özgürlükler Kavramı

İnsan hakları her ne kadar ideal hukukun ürünü de olsa günümüzde büyük ölçüde pozitif hukuka geçmiştir. İnsan haklarının devlet tarafından tanınmış ya da pozitif hukuka geçmiş olan kısmına “temel haklar ve özgürlükler” ya da “kamu özgürlükleri” ya da “genel nitelikli kamu hakları” denir(Mumcu, 1994). Daha çok ulusal hukukta kullanılan “temel haklar ve özgürlükler” kavramı, insan haklarından daha dar kapsamlı olup anayasada tanınır ve güvence altına alınır. Temel haklar ve özgürlükleri bu bağlama “anayasal haklar ve özgürlükler” biçiminde nitelendirmek de mümkündür (Gülmez, 2001).

Temel haklar ve özgürlükler aşağıda da belirtildiği gibi üç başlık altında ele alınabilir (Gülmez, 2001; Kapani, 1981; Mumcu, 1994):

- *Kişisel Haklar ve Özgürlükler (Negatif Statü Hakları ya da Medeni Haklar ya da Koruyucu Haklar)*. Kişinin devlet tarafından aşılamayacak ve dokunulamayacak, özel alanının sınırlarını çizen haklardır. Kişisel haklar, kişinin doğuştan sahip olduğu, belirli bir yaşam alanını saklı tutan ve devletin bu yaşam alanına karışmasını önleyen haklarıdır. Bu haklar devlete kişiye karışmama ödevini yüklediği için “negatif statü hakları” olarak da adlandırılır. Kişiyi topluma, özellikle de devlete karşı korumak için ortaya çıkması nedeniyle bu haklara “koruyucu haklar” da denir.

Yaşama hakkı, özel yaşamın gizliliği ve konut dokunulmazlığı hakkı, maddi ve manevi varlığın geliştirilmesi hakkı, din ve vicdan özgürlüğü, düşünce ve ifade özgürlüğü, bilim ve sanat özgürlüğü, basın ve yayın özgürlüğü, mülkiyet hakkı, seyahat (yolculuk) özgürlüğü kişisel haklara örnek olarak verilebilir.

• *Siyasal Haklar ve Özgürlükler (Aktif Statü Hakları ya da Katılım Hakları)*. Kişinin devlet yönetimine katılmasını sağlayan haklarıdır. Bu yüzden bu haklara “aktif statü hakları” ya da “katılma hakları” da denir.

Siyasal haklara, vatandaşlık hakkı, dilekçe hakkı, seçme ve seçilme hakkı, siyasi örgütlenme hakkı ve kamu hizmetlerine girme hakkı gibi haklar örnek olarak verilebilir.

Kişisel ve siyasi hakların toplamına “klasik haklar” ya da “birinci kuşak haklar” da denir.

• *Sosyal ve Ekonomik Haklar ve Özgürlükler (Pozitif Statü Hakları ya da İsteme Hakları ya da İkinci Kuşak Haklar)*. Kişinin devletten kendisi için hizmet etmesini istemesini sağlayan haklarıdır. Kısaca, devletin “sosyal devlet” anlayışının gereği olarak kişi için kimi hizmetleri yapmasını zorunlu kılar. Kişisel haklarda devletin kişiye karışmama yükümlülüğü varken, sosyal ve ekonomik haklar gereğince devletin kişilere olumlu anlamda karışma, başka bir deyişle hizmet sunma ödevi vardır. Bu yüzden bu haklara “pozitif statü hakları” ya da devletten hizmet istemeyi belirten “isteme hakları” da denir. Sosyal ve ekonomik haklar “ikinci kuşak haklar” olarak da adlandırılmaktadır.

Ailenin korunması hakkı, sosyal güvenlik hakkı, sözleşme özgürlüğü, çalışma hakkı, sağlık hakkı, eğitim ve öğrenim hakkı gibi haklar ekonomik ve sosyal haklar kapsamındadır.

Son yıllarda, yukarıda belirtilen haklara “yeni haklar” ya da “dayanışma hakları” ya da “üçüncü kuşak haklar” başlığı altında çevre hakkı, barış hakkı ve kalkınma hakkı gibi başka haklar da eklenmiştir.